

Dificultăți în traducerea proverbelor lui Vuk Stefanović Karadžić în română

lect.univ.dr. Virginia Popović,

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of
Romanian Studies, popovic.virdjiniija@gmail.com

drd. Ivana Janjić,

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of
Romanian Studies, ivana_janjic@yahoo.com

The aim of this study is to identify some existing obstacles in the process of translating of inter-lingual idiomatic pairs, proverbs and sayings and to suggest some weighty theoretical strategies to overcome these difficulties. The sayings and proverbs are the elements of wit and wisdom of a people both having the force of thoughts and metaphors, of intelligence and spiritual wisdom, power of observation, experience in argumentation and finding truths in life. Real power of language is to express much in few words. A particular challenge is to translate sayings and proverbs from one language to another. Contrary to the sayings, proverbs are translated easily, because each carries universal idea, well mixed, which can exist independently. Often certain situation in life can be found in different sayings and proverbs with the same effects, which can be seen by comparing the words collected by Vuk Karadzic in Serbia. Vuk Karadzic wished to keep from oblivion Serbian proverbs, and to contribute to their entrance into everyday conversation, and to give magnitude and expressiveness.

Keywords: translation, **idiomatic expressions, proverbs and sayings, difficulties, language, Romanian, Serbian**

Problema traducerii este una din cele mai vechi în istoria și teoria limbii. Izvorind dintr-o necesitate practică imediată, activitatea de traducere a avut la început caracter oral, așa – numită „interpretare” sau „talmăcire”. Apoi traducerea s-a extins la texte scrise. De fapt, până nu demult problema traducerii nu trezea discuții, întrucât se socotea, că limba, în special lexicul ei, e un simplu inventar de cuvinte, care își are corespondente adecvate în alte limbi. Procedul traducerii începe cu determinarea genului operei, întrucât de caracterul acesteia depinde alegerea vocabularului redarea diferitelor nuanțe ale cuvântului: una dintre condițiile de bază pentru traducerea literaturii artistice, de exemplu, este cunoașterea la perfecție a limbii, a culturii, a istoriei poporului precum și a obiceiurilor acestor descrise în original, în caz contrar, traducătorul riscă să denatureze trăsăturile caracterului,

specificul național al creației inspirate a scriitorului. Deci una dintre cele mai de seamă de realizare a traducerii adecvate este buna cunoaștere a celor două limbi și culturi. Traducătorul trebuie să fie atent la alegerea echivalentelor. Două cuvinte pot fi echivalente în dicționarul bilingv, dar totdeauna pot fi folosite ca echivalente la traduceri și atunci traducătorul trebuie să găsească echivalent contextual. De aceea alegerea la întâmplare din dicționarul bilingv a echivalentelor originalului duce la greșeli propriu-zise, cu un sens diferit. Cea mai mare dificultate la alegerea cuvintelor o constituie polisemia, omonimia și sinonimia. Din categoria acestora fac parte greșelile generate de traducerea așa numite „falși-prieteni” ai traducătorului. Cele mai importante tipuri de unități frazeologice sunt expresiile, idiomurile și proverbele. Din tot ce s-a creat pe plan literar, o dificultate aparte presupune traducerea zicătorilor și a proverbelor dintr-o limbă în alta. Expresia reprezintă o unitate constituită din elemente care își pierd sensul propriu, ajungând în cadrul expresiei la un sens figurat: *a se duce pe copcă, a-și pierde capul, a-i ajunge cuțitul la os, a-i veni apa la moară, a nu-i fi toți boii acasă, a avea orbul găinilor* etc. Numeroși lingviști și traductologi au încercat să analizeze procesul de traducere a proverbelor, îmbinând astfel două domenii de studiu, paremiologia și traductologia. Unii dintre ei au constatat, până la urmă, că proverbul cel mai des nici nu se traduce, existând corespondentul lui în altă limbă, deoarece proverbele ridică mari provocări în realizarea unei traduceri adecvate deoarece traducătorii se găsesc în imposibilitatea de a traduce proverbele literal, descoperind că nu găsesc echivalenți figurați naturali în limba țintă. Pe de o parte se pot descoperi și în limba română și în limba sârbă anumite proverbe asemănătoare, cu o formă mai mult sau mai puțin similară. De exemplu: *Vreme prošlo nikad ne došlo* poate fi tradus prin *Vremea ce a trecut nu se mai întoarce*. Acesta este un exemplu de traducere literală, care este însă, în cele mai dese cazuri, un procedeu de evitat. Numeroase proverbe asemănătoare pot fi găsite atât în limba sursă cât și în cea țintă, având sensuri similare, dar vocabular și formă diferite.

Unii cercetători consideră că traducerea literală este folosită în general pentru prezentarea structurilor gramaticale ale limbii sursă și pentru compararea acestora cu cele din limba țintă. Unele proverbe în sârbă și română au aceeași formă și sens și sunt ușor de înțeles de către cititori. De aceea, traducătorul le poate transpune literal. Precum *Jezik kosti nema ali kosti lomi* care se traduce *Limba oase n-are și oase sfărâmă*.

La multe popoare, pentru anumite situații din viață se pot găsi diferite zicători și proverbe cu sens similar, fapt vizibil prin comparația zicătorilor

culese de Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864)¹, la sârbi și de Anton Pann (1793, 1897-1854), la români. Vuk Karadžić a avut dorința ca prin culegerile lui să se păstreze în amintire zicătorile și proverbele poporului sârb și a contribuit la intrarea lor în limba sârbă, dându-i splendoare și expresivitate. Aceste elemente paremiologice le-a poporul creat secole de-a rândul, îmbogățind și înfrumusețând limba lor. Limbile română și sârbă reflectă foarte bine virtuțile potrivite exprimării zicătorilor și proverbelor, comunică mult în puține cuvinte, zice mai mult decât se spune prin cuvinte, în așa fel încât interlocutorul are satisfacția de descifrare a intențiilor autorului.

Studiile contrastive de traducere a proverbelor dintr-o limbă sursă într-o limbă țintă sunt relativ puține, comparativ cu necesitatea și importanța acestui subiect. Menționez, dintre cele mai cunoscute dicționare de proverbe în limba engleză *Dictionary of English Proverbs and Proverbial Phrases* de Thomas Preston (1881), precum și *The Dictionary of Modern Proverbs*, editat de Charles Clay Doyle, Wolfgang Mieder și Fred R. Shapiro (2012). În România, probabil cel mai cunoscut dicționar de proverbe îi aparține lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor* (1895), dar trebuie de asemenea menționat și dicționarul bilingv editat de Teodor Flonta, *Dicționar de proverbe englez-român* (1992) (Acioabăniței 2013: 6).

Vuk Stefanović Karadžić, „creatorul limbii și literaturii sârbe moderne” a lăsat o colecție bogată de maxime populare, o comoară de cugetări, care ne face mândri de profunda „cuminție” a neamului (Alecsandri 1984: 319) sârbesc. La sârbi termenul de *proverb* este pentru prima dată folosit de Zaharia Orfelin, după aceea Dositej Obradović și Jovan Mušketirović iar cel care l-a făcut public, cel care l-a publicat pentru prima dată pe teritoriul sârbesc a fost Vuk Stefanović Karadžić în 1835. După însăși mărturia sa a început să le culegă din popor încă din 1814. Vuk Karadžić în Cuvânt înainte la *Proverbele populare sârbești* a scris că în limba sârbă nu există termen pentru proverb ci se întrebuițază în sensul *štono ima riječ, štono stari vele* sau *štono babe kažu*, ce se poate traduce cu *ceea ce vorbesc bătrânii, ceea ce spun babele*. Pentru viitorii cumpărători ai cărții lui, Karadžić a scris că „prin proverb înțelegem nu numai înțelepciunea și cunoștințele unui popor ci ele arată, de asemenea și judecata și caracterul lui, dar multe dintre ele se lovesc de obiceiurile aceluia popor”. Culegător iscusit de proverbe populare din Balcani, a vorbit în proverbele lui de „cusururi, minciuni, flecarii, năravurile, prostie, nerozie, beție, hoții” (Piru 1994: 50-51), autorul astfel, oferind poporului său „adevărate portrete morale într-un

¹ Vuk Karadžić este originar din Herțegovina și toate proverbele lui sunt scrise în dialectul limbii sârbe numit ijekavski: lepo = lijepo (frumos), hleb = hljeb (pâine), pesma = pjesma (cântec), .

limbaj pitoresc, amestecând observația cu aluzia fină, vorbirea pe șleau cu antiteza, gingășia cu vulgaritatea [...]" (Ibidem). George Muntean în postfață la *Proverbe românești* (Editura Minerva, 1984, p. 386) spune că multe dintre proverbe sunt consemnate „în cărțile vechi ale Orientului” și că unora li se poate urmări itinerarul aproximativ către spațiul nostru geografic și că e dificil a delimita zona genetică exactă pentru fiecare, „dacă chestiunea specificului național se pune [...] diferit față de restul folclorului” este evidentă și contribuția multinațională și multizonală la tezaurul unui popor. De aceea, se pot descoperi asemănări de la o țară la alta a conținutului proverbelor, ceea ce este un compartiment despre care s-a scris mai puțin și care poate stârni interes pentru discuții mai aprofundate.

Vuk Karadžić, a dedicat culegerea sa de proverbe vlădicăi Muntenegrului, poetului Petar Petrović Njegoš, autorul celebrei *Cununei codrilor*, amintind în dedicație că ar fi rămas astrânse din popor doar o treime din numărul acelor proverbe publicate, dacă nu ar fi avut norocul să-l cunoască pe Njegoš, al cărui vers este scris în formă de proverb sau zicătoare. Culegerea proverbelor de către Vuk Karadžić a fost o muncă grea, pentru că spre deosebire de poezii populare care se pot culege din popor așteptând până cineva le recită, pentru a culege proverbe trebuie așteptat cu atenție până ele nu apar în vorbire. Astfel, acești doi culegători de proverbe au avut darul și *răbdarea* de a *asculta* convorbirile oamenilor și *să simtă* ceea ce e de valoare în limba unui popor.

Spre deosebire de Anton Pann care a reformulat proverbele pentru ca ele să aibe ritm și rimă, Vuk Karadžić le-a lăsat astfel cum le-a cules, nu le-a prelucrat, ci le-a lăsat în forma care arată „expresia stării creației orale din acea perioadă” (Deretić 2007:561).

Când este vorba de traducerea lor, proverbele și zicătorile sunt de multe ori strâns condiționate, de multe ori interferează organic. Între proverbele românești și sârbești putem urmări posibile înrudiri sau descendențe, o anume cantitate de observații, o întrepătrundere de credințe, idei și metafore, ce dau un sentiment al continuității și solidarității lumii, al legăturilor trainice dintre oameni și gândirea lor, pe care nu o dată proverbele le consemnează. Acesta e folosul cel mai de seamă al cercetării lor comparative. Marea asemănare a proverbelor sârbești și românești și nu numai au la bază anumite teorii prin care întăresc credința că „până a se unifica prin rațiune și instituții omenirea povestitoare este una” (Tudor Vianu). Ele „fixează un destin și o experiență, indică o conduită și un respect adânc pentru om și faptele lui” (Muntean 1984: 388). Astfel proverbul „*Cine sapă groapa altuia cade singur în ea*”, are corespondentul său în limba sârbă „*Ko drugome jamu kopa, sam u nju pada*”, care are același sens, de parcă este tradus cuvânt cu

cuvânt, ceea ce ne duce la concluzia că în spațiul balcanic, apar aceleași sau asemănătoare proverbe care previn, moralizează, îndeamnă, atrag atenția asupra unui șir de erori pe care omul le-a făcut în lungul existenței sale. Astfel că ele constituie un fel de arhivă vie a umanității în care se reflectă deopotrivă, marile ei aptitudini, cât și erorile pe care le-a făcut. La fel putem aminti și alte proverbe românești care au o totală asemănare în, limba sârbă: „*Calul de dar nu se caută pe dinți*” – „*Poklonjenoj se kobili u zube ne gleda*”; „*Corb la corb nu-și scoate ochii*” – „*Vrana vrani oči ne vadi*“, unde putem înțelegem că nu trebuie mers contra semenilor noștri. În varianta sârbească corbul este înlocuit cu cioara. Proverbul „*De multe ori nu aduce anul ce aduce ceasul*“ are corespondentul său „*Niko ne zna šta nosi dan a šta noć*“, care se poate traduce *Nimeni nu ști ce aduce ziua și ce aduce noaptea*. Dacă luăm proverbul românesc „*Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala*“, găsim varianta sârbească „*On je u svakoj čorbi mirođija*“ care se poate traduce în română *El este în toată ciorba mărar*. Am văzut, după exemplele date că există multe asemănări între proverbele culese de Vuk Karadžić și cele românești. De aceea putem să facem și o împărțire a proverbelor, așa cum a făcut și Anton Pann în *Povestea vorbii*: proverbe despre lucrare, supus sau slugă, învățătură, nenorocire, prostie, vorbire, credință, sărăcie dar cu redarea felului traducerii, ținând cont dacă *traducerea este literală* (cuvânt cu cuvânt) sau *liberă* (traducerea prin simț) sau *contextuală* (traducere liberă derivă din context) sau *prin substituție* care se referă la folosirea de către traducător a unui proverb din limba țintă similar ca sens cu proverbul din limbă sursă precum și prin *combinarea dintre traducerea liberă și literală*.

VARIANTA ROMÂNEASCĂ (Anton Pann, Povestea vorbeii)	CORESPONDENT ÎN LIMBA SÂRBĂ (Vuk Stefanović Karadžić)	TRADUCEREA LITERALĂ A CORESPONDENTULUI SÂRBESC ÎN ROMÂNĂ
<i>Numai cu vorba nu se face ciorba.</i>	<i>Bolje je svašta jesti nego svašta govoriti.</i>	Traducere literală: <i>Mai bine să mănânci de toate decât se vorbești de toate.</i>
<i>Cine pleacă de dimineață departe ajunge.</i>	<i>Ko rano rani, dve sreće grabi.</i>	Traducere literală: <i>Cine se scoală de dimineață, apucă două norocuri.</i>
<i>Gândește-te de astăzi și pentru mâine. Lucrul de seară, nu-l</i>	<i>Što misliš jesenas, učini večeras.</i>	Traducere literală: <i>Ce vei face la toamnă poți face în seara aceasta.</i>

<i>lăsa pentru dimineață Vara cine își câștigă, iarna nu se încârligă.</i>		
<i>Nu-ți sumuță câinele cui ai mâncat pâinele.</i>	<i>Čiji hleb jedeš, onome i pesmu pevaj. sau Kuju vodu moraš piti, nemoj je mutiti.</i>	Traducere prin substituire: <i>Cântă și cântăcele cui ai mâncat pâinele. sau Traducere literală: Nu tulbura apa pe care trebuie să o bei.</i>
<i>Spune-mi cu cine te însoțești ca să-ți spun cine ești.</i>	<i>S kim si, takav si.</i>	Traducere literală: <i>Cu cine ești, așa ești.</i>
<i>Tot învățăm cât trăim și neînvățați murim. Omul cât trăiește învăță și tot moare neînvățat.</i>	<i>Čovek se uči dok je živ, pa opet lud umre.</i>	Traducere- Combinare dintre traducerea liberă și literală: <i>Omul învață cât trăiește dar totuși prost moare.</i>
<i>Cine întreabă nu greșește.</i>	<i>Ko pita ne skita.</i>	Traducere liberă: <i>Cine întreabă nu rătăcește niciunde</i>
<i>Noi într-un fel le gândim și în alt fel le brodim.</i>	<i>Jedno mislimo, drugo radimo.</i>	Traducere literală: <i>Într-un fel gândim, în alt fel muncim.</i>
<i>A vrut să fugă de Stana și a dat peste Satana. Se plângea de o întâmplare și a dat peste mai mare</i>	<i>Bežio od kiše, stigao ga grad.</i>	Traducere literală: <i>A fugit de ploaie și l-a ajuns grindina.</i>
<i>Vremea ce a trecut nu se mai întoarce.</i>	<i>Vreme prošlo više ne došlo.</i>	Traducere literală: <i>Vremea ce a trecut nu se mai întoarce</i>
<i>Unde înserează, acolo doarme.</i>	<i>U čem hodim u tome i spavam.</i>	Traducere liberă: <i>În ceea ce merg în aceea dorm</i>

<i>Boul se leagă de coarne și omul de limbă.</i>	<i>Čovek se veže za jezik a vo za rogove.</i>	Traducere literală: <i>Omul se leagă de limbă iar boul de coarne.</i>
<i>Limba oase n-are și oase sfărâmă.</i>	<i>Jezik kosti nema ali kosti lomi.</i>	Traducere literală: <i>Limba oase n-are și oase sfărâmă.</i>

Pentru ca să se poată efectua o echivalență, textul sursă cât și țintă trebuie să reflecte trăsăturile funcționale relevante ale contextului. Numeroși cercetători ai teoriei echivalenței consideră că traducerea trebuie să se afle într-o relație echivalentă cu textul inițial. Transferul suportă influența următorilor factori: proprietățile limbii sursă/țintă, posibilitățile și limitările acestora; felul în care realitatea este percepută; normele lingvistice, stilistice și estetice; tradițiile traducerilor și specificările clientului.

Proverbele lui Anton Pann nu urmăresc „un scop științific de folclor, ci un scop distractiv și educativ” (1926: V), în timp ce alți culegători de foclor (Iuliu Zanne) a clasificat proverbele după cuvântul principal din proverb. El a fost cel care a propus o sistematizare tematică a proverbelor, categorizându-le după cum urmează: natură fizică, animale, omul și organele sale, viața fizică, viața socială, istorie, credințe, superstiții, obiceiuri, viața morală și intelectuală, filozofie. Tot Zanne a descoperit o primă deosebire între proverbele universale și cele specifice, menționând că proverbele universale exprimă un adevăr recunoscut în întreaga lume, iar cele specifice se bazează pe descoperirile aduse de experiență (Zanne 1985, I:xx).

Proverbele lui Vuk Karadžić nu sunt folosite niciodată izolat, ci încadrate într-un context particular, verbal sau situațional. Cum am văzut din exemplele date, „apariția unui proverb într-un context narativ, duce la îmbogățirea conținutului acestuia, prin raportarea lui directă la un adevăr general” (Balasz 2003: 94). Cu cât ideea exprimată de proverb este mai generală, cu atât semnificațiile lui practice sunt mai variate și mai bogate, lucru care se întâmplă în special cu proverbele care pornesc de la observații concrete, investindu-le cu valori metaforice.

Mulți cercetători au observat că există o diferență mare dintre proverbe și zicători, dar culegătorul Vuk Karadžić nu a practicat-o, pentru ca ar întâmpina multe dificultăți în clasificarea lor. Una dintre deosebiri logice este în funcția conținutului lor. Proverbele întotdeauna conțin o concluzie care implică o învățătură, un sfat. Cum am văzut mai sus din proverbul „*Cine se scoală de dimineață, departe ajunge*”/ „*Ko rano rani, dve sreće grabi*“, concluzia este exprimată printr-o constatare de ordin general. De multe ori concluzia apare sub forma unei preferințe cu caracter

de povață: „Decât codaș la oraș, mai bine-n satul tău fruntaș”/ „Bolje je u kolibi pevati nego u dvoru plakati (Traducere: Mai bine să cântăm în colibă decât să plângem la curte), sau proverbul lui Anton Pann „Mai bine să fii stăpân mic decât slugă mare”/ „Bolje prvi u selu nego drugi u gradu” (Traducere: Mai bine al doilea în sat decât primul în oraș).

La Pann și Karadžić întâlnim proverbe sub forma unei povește directe, exprimate printr-un imperativ negativ: „La pomul lăudat să nu te duci cu sacul” sau afirmativ „Strânge bani albi pentru zile negre”/ „Čuvaj bele novce za crne dane“.

Pentru Vuk Karadžić proverbul a fost înainte de toate o poveste despre o întâmplare din a cărei concluzie, proverbul derivă ca o povață morală. Proverbul lui Vuk are eroi, timpul când se desfășoară povestea, limbă, individualizarea sa, motivarea sa, numele naratorului, astfel că se comportă ca o poveste. Pană în zilele noastre aceste povești și întâmplări ar fi fost uitate dacă Vuk Karadžić nu le-ar fi depistat, descoperind cititorului că o astfel de poveste s-a întâmplat cu adevărat și că a existat cândva, iar cititorul o înțelege ca o declarație a înțelepciunii poporului având un sens universal. Astfel, povestea descoperă o întâmplare din trecut, obiceiul și filosofia vieții.

Și Karadžić și Pann au cules proverbe și zicători care amintesc de cântecele epice sau lirice, „datorită concentrației lor artistice precum și caracterului lor concluziv, generalizator, care le apropie de genul paremiologic” (Rosetti 1964: 195)

Un număr însemnat de proverbe românești le putem regăsi în forme identice la popoarele romanice sau slave. Genul fiind deosebit de productiv, expresiile paremiologice au continuat să apară în cursul întregii dezvoltări istorice ale poporului român și sârb, „având un nesecat izvor în experiența de toate zilele, în observația fină asupra naturii înconjurătoare, în anumite întâmplări și fenomene istorice și în fantezia permanent vie a acestor popoare”

Bibliografie:

Aciobăniței, Maria (2013). *Traducerea proverbelor românești și englezești* – rezumat teză de doctorat, Galați.

Alecsandri, Vasile (1984). *Cântece de stea și Povestea vorbeii de Anton Pann*, în vol. V. Alecsandri, *Călătorie în Africa*, Proză, Colecția BPT, Editura Minerva, București, 1984, p. 319.

Alexandru Piru, *Anton Pann*, în vol. Al. Piru, *Istoria literaturii române*, Editura "Grai și suflet - cultura națională", București, 1994, p. 50—51.

Balazs, Lajos, *Folclor. Noțiuni generale de folclor și poetică populară*, Scientia, Cluj-Napoca, 2003, p. 94.

Cornea, Paul (1963). Prefață, în vol. *Anton Pann*, Opere, 1, Colecția „Scriitori români”, București: Editura pentru Literatură.

Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti*, Editura Sezam Book, Zrenjanin, 2007, p. 561.

Dobândă, Mihaela, Dobândă, Mihaela Miruna (2012). Traducerea între teorie și practică. A XII-a *Conferință Națională Multidisciplinară – cu participare internațională, „Profesorul Dorin Pavel – fondatorul hidroenergiei românești”*, Sebeș, p. 51.

Muntean, George, Postfață la *Proverbe românești*, Editura Minerva, București, 1984, p. 388

Pann, Anton, *Povestea vorbei*, Opere complete, Vol. I, Biblioteca Scriitorilor Români, Editura Cartea Românească, 1926, p. V.

Rosetti, Al., *Istoria literaturii române, vol. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 195.

Ungureanu, Victoria (2013). *Teoria traducerii. Elaborat.* Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova, Facultatea Limbi și Literaturi Străine, Catedra Filologie Franceză.